

COSTUMS I OPINIONS A LA PREMSA ESPANYOLA DEL SEGLE XVIII

Ma. Dolors Bosch Carrera

Pot afirmar-se que el periodisme d'opinió a Espanya començà l'any 1737, en què veu la llum el *Diario de los Literatos*, primer periòdic que trencant la línia merament informativa d'èpoques anteriors, s'enfrontà per primera vegada amb alguns dels grans temes que la Il·lustració va difondre per tota l'Europa culta; canviarà així el panorama de l'incipient periodisme espanyol i s'oferia una nova font de coneixement històric, a la qual, però, cal aplicar-hi certes pautes de distanciament metodològic perquè, com és propi del medi, l'òptica del periodista deforma a vegades la realitat que pretén presentar.

La lectura dels periòdics que hem pogut examinar fins a l'any 1791 en què Floridablanca promou el decret que anul·la de fet la llibertat de premsa en el país (24-II-1791) permet d'establir dues importants vessants en la temàtica que ocupa la intel·lectualitat del segle de Carles III: una és la representada per la crítica de costums, a l'estil del que havia inaugurat el *Spectator* anglès d'Addison i Steele, i l'altra la difusió de corrents d'opinió pròpiament dits.

I. Els temes majoritaris

Quantitativament, el tema que ocupa un nombre d'articles més voluminos —fins i tot és objecte de tractament a revistes especialitzades— és la difusió de la Nova Ciència i de la Tècnica.

La *Gazeta de Madrid* i el *Mercurio Histórico y Político* són els primers exemplars de periòdics que difonen al nostre país l'interès per la divulgació científica i tècnica, omplint així el dèficit de societats d'investigació que, ja a principis de segle, brillaven en d'altres països (López Piñero, *La Introducción de la Ciencia Moderna*).

En aquesta línia cal destacar les *Memorias eruditas para la crítica de Artes y Ciencias*, de Juan Martínez Salafranca i les *Efemérides médico-barométricas* del Dr. Fernández Navarrete, i els excel·lents *Discursos Mercuriales* de Graëf, un holandès afincat a Espanya, periòdic de gran interès perquè és el portant-veu de la polèmica despertada a França després de la publicació del discurs de Rousseau sobre la influència de les ciències i de les arts en la corrupció dels costums, discurs que havia estat guardonat per l'Acadèmia de Dijon i reproduït pel periòdic de Graëf.

El *Diario de los Literatos* (1737-1741) fou una finestra oberta des de Madrid a les publicacions estrangeres de caràcter científic i on es recullen notícies de llibres com la *Història dels insectes*, de Reamur, la nova edició dels *Principis matemàtics de Philosophia natural* de Newton, les darreres investigacions de la Medicina, la Física, la Biologia, etc... i on el lector podia arribar a tenir alguna notícia —gens crítica— envers Voltaire.

La divulgació científica i tècnica assumeix la major importància a "l'època de *El Pensador*" (1760-1780) tal i com ens mostra un *Seminario económico*, de Pedro Saura, d'encomiable redacció, continuat a "l'època de *El Censor*" per Juan Cubié, amb un èxit considerable.

Més endavant, quan surt a la palestra *El Censor* (1781-1787) dis-

minueix el nombre de publicacions tècnico-científiques fins a un total de només 6, davant un conjunt de 38 publicacions. No obstant, cal subratllar la importància que la divulgació científica assoleix a periòdics d'orientació bibliogràfica com el *Correo Literario de la Europa* (de Escartín, gendre de Nipho, Madrid 1786-1787) que ressenyà 203 llibres d'humanitats (54,4%5) en front de 154 de ciències (41,5%).

També el *Espíritu de los Mejores Diarios* (Madrid 1784-1791) fou capdavanter en l'esforç per la difusió científica: per primera vegada els llibres de Ciència (657) avantatjaren les recensions de literatura i humanitats (634).

En definitiva, "l'època del *Diario de los Literatos*" (1737-1755) és la que presenta una incidència més forta de les publicacions específiques orientades a la difusió científica (3 periòdics, sobre 11 publicats, en conjunt = 27%), mentre que "l'època de *El Pensador*" (1760-1780) representaria una davallada de l'interès (de 56 publicacions periòdiques només el 16% tenen aquest caràcter) i "l'època de *El Censor*" (1781-1791) davallaria encara més la cota: de 38 publicacions només 6 (15%) són de divulgació científica. Tot això, però està rectificat per la major presència d'articles d'aquest caràcter en altres gèneres periodístics com poden ser els periòdics d'orientació bibliogràfica, ja esmentats.

La difusió de la Nova Ciència va estar acompanyada des del principi per la revalorització del mètode empíric, i la necessària crítica a la filosofia d'Aristòtil, i la seva vessant medieval, l'escolasticisme.

L'antiescolasticisme fou una actitud gairebé unànime des de l'època del *Diario de los Literatos*, amb fortes arrels en Feijóo que des de la publicació del seu *Teatro Crítico Universal* (1726) es mostrà fortament crític envers el vell mètode. Tan sols a "L'època de *El Pensador*" un periòdic, el *Diario Curioso de Tarragona* (Barcelona 1761) es mostrava encara endinsat en metodologies escolàstiques absolutament incapaces de fer front al desenvolupament del nou esperit científic. En canvi, en els mateixos anys, la *Miscelània política de Barbieri* (Madrid 1763), l'*Academia de Ociosos* (Cadis 1763) i el magnífic *Diario*

Estrangero, de Nipho (Madrid 1763) es feien ressò de la nova actitud.

L'antiescolasticisme es fa unànim en "l'època de El Censor" tots els periòdics que entre 1781 i 1791 enfoquen aquest tema es mostren inequívocament antiescolàstics, malgrat la forta resistència que s'endivina en determinats sectors de l'opinió. El Censor (1781-1787), El Corresponsal de El Censor (1787) i l'Apologista Universal de Fra Pedro Centeno —curiós personatge acusat a la Inquisició— van arremetre amb causticitat i energia contra els prejudicis escolàstics encara vigents en algunes Universitats. La sintonia entre homes de la premsa i homes de govern dels últims anys del regnat de Carles III és evident.

El segon gran tema reiteradament tractat al periodisme del segle XVIII és el que Paul Guinard califica de "Lloança de la virtud i menyspreu del vici", i que envolta la premsa del segle de la Il.lustració d'un fort afany educatiu ja ressaltat per tots els estudiosos.

Aquest afany educatiu —que sens dubte s'inspira en el Spectator anglès— es trasllueix de manera significativa en periòdics com El Pensador, on ocupa un 59% dels articles apareguts, El Censor (36%) i sobretot en el Filósofo de la Moda, traducció tardana del mateix Spectador (66,6% dels articles).

La "lloança de la virtud" juntament amb els temes específics de crítica "a la moda" —paraula que es posà "de moda cap al 1700— ocupa un total de 865 articles en el conjunt de 57 periòdics seleccionats per aquest estudi. Val a dir que fins i tot es pot parlar d'un gènere de periodisme crític dels costums -en el qual s'inclouen un total de 17 exemplars periòdics- on aquest caire és el predominant.

El quadre de virtuts exposades al lector des de la premsa és la següent: la virtud de l'honestitat —entesa com a compendi de virtuts personals exigibles a qualsevol ciutadà i en particular a aquells que ostenten algún tipus d'autoritat— és el valor més apreciat i la virtud més predicada. En la necessitat de protegir la neteja de costums estan d'acord periòdics, eclesiàstics, homes de govern i la massa de la nació. D'aquí l'actitud —a vegades plena d'un rigor de signe probabil-

iorista— de censura a modes corruptores com la “petimetria”, la “marcialitat” o la “contradança”. Un fi esperit de discerniment — especialment en els anys 60— es palesa entre els periòdics que distingeixen el que de bò pot aportar el contacte amb l’estranger i el que té de corruptor pels nostres costums. Els periodistes del segle XVIII, com diu Guinard, es comporten veritablement com a “predicadors laics”.

L’amor a la Pàtria entès com a sinònim d’amor a la nació espanyola, és una altra virtut a predicar. Amor a la Pàtria entès de diversa manera, com es reflecteix a l’enconada polèmica dels apologistes sofrida entre El Censor —i els seus afins— i Forner, l’any 1786, arrel de l’escrit injuriós de Massoll de Morvilliers. Dos conceptes d’Espanya, —com ja advertí Cotarelo i Mori— que preludien enfrontaments posteriors.

La beneficència o filantropia, així com la urbanitat o “cortesania” són les darreres virtuts que el periodisme encareix als seus lectors. Virtuts molt adients amb la frivolitat que destil·len els usos de l’època: tertulies, “refrescos”, saraos...

La Virtud de la Religión omple un lloc preeminent en El Pensador (6 articles) i El Censor (21). En l’últim cas, religiositat paradigmàtica de la religiositat il·lustrada -no pas jansenista, segons el professor Egido, que es caracteritzà per la recerca de la sinceritat, del culte elegant i de la pietat sòlida i no pas “supersticiosa”. Aquesta actitud crítica envers les formes de religiositat popular havia d’arrosegar una censura inquisitorial, en El Censor, però no en el cas de El Pensador.

El Teatre és l’últim gran tema del capítol de crítica de costums (166 articles en el conjunt dels periòdics). El teatre és entès sempre com una escola de virtuts que requereix, per tant, de profundes i vigents mesures de reforma. La sintonia entre Clavijo —editor de El Pensador— i Aranda, que en els anys de sortida de El Pensador reformà els teatres de Madrid, és prou notòria.

Si fora de la premsa es pot sentir encara el ressò d’una antiga polèmica sobre la licitud del teatre, s’ha de dir aquí que la licitud, més

encara, la necessitat de fomentar un teatre de qualitat fou una constant inqüestionada, especialment en periòdics excel·lents dirigits per eclesiàstics com el *Correo de Madrid* (1786-1791) o *El Espíritu* (Madrid, 17 -1791).

El tema de la dona i en particular el feminisme del segle necessita, segons el meu entendre, una revisió d'enfocs. S'ha dit —ho ha dit Serrailh— que el segle XVIII fou feminista. Efectivament, en els cercles de més significativa incidència, ho fou. Però la polèmica entorn a l'admissió de les dones a la Societat Econòmica de Madrid i l'actitud misògina de periodistes com Nifo i Cañuelo, editor de *El Censor* i —aquest últim, possible hereu de la misogínia de Voltaire— fa pensar en la pervivència d'actituds misògines tant Il·lustrades com els corrents dominants, que foren feministes.

La qüestió del matrimoni —institució poc apreciada segons testimonis d'alguns periòdics— preocupà de diverses maneres al llarg del segle.

A l'època de *El Pensador* —anys 60— preocupà la defensa de la institució matrimonial dels perills de la moda frívola. Els anys 80 contemplaran el matrimoni com l'única solució possible al problema demogràfic.

Però el gran tema de la defensa del matrimoni es fundarà en reclamar la llibertat en l'elecció de marit o muller, en una línia que inaugurarà el 1761 el *Duende Especulativo*, i que —sempre dins el marc de la Pragmàtica de 1776— culminarà, ja fora de la premsa en el teatre de Moratin.

Per últim, resalta la perfecta sintonia entre el periodisme —encara més il·lustrat— i l'esperit de la Pragmàtica del 1776 considerada per Dominguez Ortiz com “reaccionària”. No és pas així com fou contemplada pels periodistes.

La sàtira antinobiliària, les crítiques a la noblesa a la seva vanal educació i als seus detestables vicis, sofreix un “in crescendo” al llarg del regnat de Carles III, per donar el salt d'una simple sàtira, al

qüestionament del valor intrínsec de la noblesa. Tal és el sentit que enclouen els articles antinobiliaris de l'època de El Censor.

El Censor dedicà un total de 33 discursos (29,7%) a fer sàtira antinobiliària i el que resulta evident en El Censor, el Corresponsal del Censor, en les Conversaciones de Perico y Marica i sobretot, en les col.laboracions de Manuel de Aguirre al Correo de Madrid és el triomf definitiu de la mentalitat burgesa, revaloritzadora de l' "útil". Els escrits d'aquests periodistes es convertiran, així, en els puntals més avançats, pot ser, de tota la literatura de la Il.lustració en ordre a la demolició del model social estamental. Aquests escrits són, si no hi ha error, el preludi més llunyà de la tasca dels liberals de Cadis, i la sàtira antinobiliària a la premsa dels anys 80 és molt més càustica i contundent que la que fins ara han estudiat Dominguez Ortiz i Rodriguez Casado, com es pot veure, -entre d'altres- en els discursos 162 i 163 de El Censor que comenten la Pragmàtica de 1783; Pragmàtica, per cert, ja proposada al 1755 pels Discursos Mercuriales de Graëf, que ben bé pogué costar-li a l'editor el tancament definitiu del seu periòdic.

El problema de la mendicitat és, per contrast, l'altre pol de referència dels nostres periodistes.

A l'època de El Pensador, el "mal de los vagos" ocupa llocs només als Discursos Mercuriales de Graëf i en els periòdics de Nifo, especialment la Estafeta de Londres.

A aquestes reflexions, cal afegir l'interessant informe sobre la situació social quant a la sanitat i a l'assistència a l'Espanya de Carles III que s'obté a partir del Interrogatori amb què es composà de magnífic Correo General de Espanya; un total de 37 informes, permeten confeccionar l'esboç d'un mapa de la beneficència espanyola en els anys 70 del segle XVIII.

El, presumiblement, gran tema de l'educació, contra els pronòstics inicials, un tema que ocupa menys lloc del que caldria esperar del nostre "segle educador": només 17 periòdics s'ocupen d'ell, enfront

dels 23 de crítica dels costums, els 26 que tracten temes relatius a la dona o els 21 que reflexionen sobre el matrimoni.

La influència de les teories pedagògiques estrangeres queda reduïda pràcticament a Locke, a través de El Pensador, els Discursos Políticos de Rubin de Lelis, i el Gabinete de Lectura, del 1788. L'Emili, de Rousseau, publicat el 1762 i prohibit per la Inquisició el 1764, només troba cert recolzament en dos discursos de El Censor. Tampoc la premsa d'orientació bibliogràfica s'ocupa particularment de resenyar llibres d'educació: el Diario Estrangero, de Nifo, resenyà 153 llibres i només 5 són d'educació.

L'Espíritu, de Cladera —advocat i prevere— publicarà 1521 notícies i només edità 4 “cartes sobre educació”.

L'interès del periodisme per l'educació resideix en la publicació de 3 plans d'estudis per l'ensenyament secundari —al Diario estrangero, de Nifo—, al Correo General de Espanya, del mateix, i un pla d'estudis per una escola de Veterinària al Correo de Madrid.

Una vegada més, el Correo General de Espanya, permet esboçar un mapa de l'estat de l'ensenyament en el regnat de Carles III. Aquí es dedueix que només el 74,4% dels 31 corregiments interrogats disposen d'algun centre educatiu. Que el Govern de Carles III primà l'assistència social a l'assistència educativa (aixecà asils i hospitals però no escoles a vil·les de nova fundació) i que si, en primeres lletres els municipis eren els titulars d'un nombre més gran de centres (24 mestres enfront 10 col·legis) les escoles de llatinitat tenien un caràcter més eclesiàstic que laic (23 col·legis enfront 17 aules municipals).

II. Els temes minoritaris

La polèmica qüestió del luxe —que tant ressò tingué l'any 1787 amb l'incident entre Normante y Diego de Cadiz— saltà a les pàgines dels periòdics ja en els anys 60 gràcies al talent periodístic de Nifo.

En els anys 80 -en que la qüestió del luxe fou assumpte d'estat-es desenvolupà una polèmica que ocupà les pàgines del Correo de Madrid entre els defensors del luxe i els detractors —que consideraven que era símptoma de corrupció—. Aquí El Censor aportà una postura equilibrada i moderna que sabia conciliar l'ideal de pobresa evangèlica —com exigible per la bona marxa de la societat— amb el legítim ús de fruit d'aquells béns que són producte de l'honrat treball personal.

L'anticlericalisme sorgí repentinament, però, de forma moderada amb el Duende Especulativo i el Pensador, que criticaren amb lleugeresa, la falta de preparació intel·lectual del clergat. Però el clima anticlerical fou en augment al llarg del regnat de Carles III i cristallitzà en una sèrie d'articles —sorprenentment agressius— en El Censor i en el Corresponsal del Censor, que generalment foren prohibits per la Inquisició. Es en aquests articles —en particular en els del Corresponsal— on pot trobar els antecedents més llunyans de l'anticlericalisme contemporani, perquè segons apunta Bennasar, l'anticlericalisme, a Espanya, fins ara havia restat relegat a l'àmbit de les expressions populars.

La qüestió de la tolerància —que Paul Hazered considera constitutiva de l'esperit de la Il·lustració— tingué una presència polèmica, tardanera i escasa a la premsa del segle XVIII.

Fou El Censor, al 1786, el primer en escriure sobre aquest tema, adelantant-se dos anys a les mesures que Carles III havia de prendre el 1785 rehabilitant els noms cristians d'origen jueu a Palma de Mallorca.

Al 1787 LLuis XVI, retornava als calvinistes els seus drets civils. El 1782, Josep II d'Austria havia concedit llibertat religiosa als jueus i als protestants. Eren els signes del temps.

L'Espanya moderna, però era monolítica i no plural. Demanar tolerància religiosa podia resultar tendenciosós. Això fou el que enfrontà en viva polèmica al Militar Ingenuo (Manuel de Aguirre) —que havia escrit una defensa de la tolerància al Correo de Madrid— i un lector anònim de El Espíritu. L'Espíritu acusava Aguirre de volterianisme i

d'inoportunitat. La tolerància que Aguirre demandava equivalia a "pervertir la Nación entera" i a "transtornar la Monarquia en sus cimientos". Val a dir que també la Inquisició va prohibir el Discurs d'Aguirre, on efectivament es notava l'imprompta de l'empirisme de Locke, el sensualisme de Condillac i la influència de Rousseau.

La Campanya a favor de l'abolició de l'esclavatge fou encapçalada en la premsa del segle XVIII per l'Espíritu de los mejores diarios, que trobà el recolzament de los Discursos Literatios.

Malgrat ser una institució que encara el 1789 era objecte d'atenció legal, Cladera i Velasco denunciaren una situació contrària als "drets humans": era la seva terminologia.

La mateixa sensibilitat enfront els drets de la persona que es trasllueix en aquelles pàgines que també a manera de campanya denuncien l'excés de rigor de les pràctiques penals i reclamen la reforma del dret, tot seguint a Beccaria i Filangieri malgrat haver estat prohibida la seva lectura. Una vegada més El Censor, Espíritu i el Correo Literario de la Europa són difusors del nou esperit a la legislació.

L'últim dels temes d'actualitat en el periodisme espanyol del segle XVIII és el despertar d'un sentiment pacifista, de possible inspiració roussoniana, que trobà un cert ressò en el Diario Curioso de Tarragona (Barcelona 1771-72) i en el Correo de Madrid.

L'opinió, però, es dividí entre partidaris del pacifisme a ultrança i defensors de la professió militar —entre els que s'hi conte Manuel de Aguirre com és natural—. Fou una actitud —la del pacifisme— destinada al fracàs immediat quan un clamor popular estimulat des de la pròpia premsa, i potser orientat des del govern, envoltà la guerra contra França al 1793.

Aquests són, en síntesi, els 15 temes del periodisme espanyol del segle XVIII. Un compendi de "les llums" que es difongueren des d'aquesta finestra oberta a la Il·lustració que fou la premsa.